

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE'DE İSLAMİ KİMLİĞİN OLUŞUMU VE DEĞİŞİMİNİ EDEBİ METİNLERDEN OKUMAK* READING THE FORMATION AND CHANGE OF ISLAMIC IDENTITY IN TURKEY FROM LITERARY TEXTS

Ramazan BULUT**

Öz

Edebi metinler, yaşamın dile gelmesi ve toplumun ifadesidir. 2000'li yıllarda yayınlanmış romanlar üzerinden Türkiye'de İslami kesimde kimliğin yeniden üretilmesi, farklılaşması ve değişimini ele aldık. Muhafazakârlık çerçevesinde değerlendirilen İslami kesimin iki yönlü bir çatışma yaşadığı görünmektedir. Çatışmanın dilemması ise bir yandan İslami geleneği devam ettirmek, diğer taraftan modernleşmeyle uyumlu dindarlık modellerini sunabilmektir. Türkiye'de İslami kesimdeki en büyük değişim parametresi olarak kentleşme gelmektedir. Diğer bütün değişimlerin merkezinde yer alan kentleşme olgusu, Türkiye'de diğer bütün kesimleri kadar, İslami kesimi de büyük ölçüde etkilemiş ve değiştirmiştir. Çalışma kentleşme olgusunun tezahürlerinden biri olan kimlik ve kimliğin temsili meselesinin İslami kesimde nasıl inşa edildiği ve sürdürüldüğü sorusu etrafında edebi metinler üzerinden bir okuma çabasıdır. İslami kimliğin geleneksel ve modern yönleri bulunmaktadır. İslamcı kimliğin inşasında ve sürdürülmesinde temel referans noktaları arasında; aile, eğitim, dinî semboller, değişen isimler ve model kişilikler, köylülükten şehirliliğe değişen mekânlar, çeviriler, dinî yayınlar ve kitaplar önde gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Değişim, Muhafazakârlık, Dini Kimlik.

Abstract

Literary texts are the expression of life and society. We have discussed the reproduction, differentiation and change of the identity of Islamic section in Turkey through novels published in 2000's. The Islamic section, which is evaluated within conservatism, seems to have experienced a two-way conflict. However, the dilemma of the conflict is, on one hand, to maintain the Islamic tradition and, on the other hand, to present the piety models in harmony with the modernization. Urbanization is the most significant parameter of change in Islamic section in Turkey. Urbanization phenomenon in the center of all other changes has widely influenced and changed also the Islamic section as well as all other sections. Islamic identity has traditional and modern dimensions. These dimensions make the fundamental reference points clear for the formation and maintenance of Islamic identity. This study is an attempt to read through literary texts about how the question of identity and identity of representation, one of the manifestations of the urbanization phenomenon, is established and maintained in the Islamic section.

Keywords: Identity, Change, Conservatism, Religious Identification

GİRİŞ

Modern toplumlarda bireyleri ve toplumu anlamada ayırt edici ve tanımlayıcı bir araç olan kimlik, etkileşim ve değişime açıklığı ile kullanışlı bir kavramdır. Öteki ile birlikte yaşamının zorladığı ve mümkün kıldığı kentler, aynı zamanda kimliğin sosyal tezahürlerini temsil eden mekânlar olmaktadır. Kentleşme olgusunun bütünüyle değişimin merkezinde yer aldığı görülmekte ve söz konusu olgunun Türkiye'de İslamî kesim için de benzer sonuçlar doğurduğunu ifade edebiliriz. Geleneksel kültürden beslenen Müslüman kimliği, 1950 sonrası şehirleşmeyle birlikte kimliğin eğitim, ekonomik şartlar, dinî gruplar ve dünya konjonktürü gibi temel değişkenlerin etkisi altına girmiş, dönemler içinde değişim ve dönüşüme uğramıştır.

Türkiye'de İslamî kimlik genellikle toplumsal ve kültürel bağlamın şekillendirdiği bir çerçevede taban bulmaktadır. Ancak siyasî ve kültürel ortamın çeşitlendiği, zenginleştiği ve güçlendiği 60'lı yıllarla birlikte İslamî kesimin kendini ifade edecek imkân ve şartlara sahip olduğu görülür. Burada öne çıkan iki unsur dikkat çekmektedir. Birincisi siyasî baskıların dünya konjonktürel etkisi ile azalması ve dolayısıyla İslamî çevrelerin dünyayı ve kendilerini tanıma fırsatlarına sahip oluşları; ikincisi ise İslamî kimliğin oluşmasında ve sürdürülmesinde etken olan eğitim kurumlarının yaygınlığıdır. Demokrat Parti (1950-60) yılları ile birlikte imam-hatip okullarının artması yüksek din öğretimi kurumlarının (Yüksek İslam Enstitüleri) açılması ve sayısının artması öğrenci ortamlarının ve İslamî kamusal alanlarının oluşmaya başlamasında rol oynamıştır. Cemaat ve vakıf yurtlarının, öğrenci dergilerinin Türkiye'de İslamî kimliğin oluşmasında başat rol oynadığı söylenebilir.

* Makale, SDÜ Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalında Prof.Dr.Adem Efe'nin danışmanlığında 2015 yılında tamamlanmış "İslami Kesimdeki Değişimi Romanlardan(2000-2010) Okumak" adlı doktora tez çalışmamızın ilgili bölümlerinden hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Öğretim Üyesi.

Kimliğin çoğunlukla öteki üzerinden kodlandığı dikkate alınırsa (Aktay-Kızılkaya, 2015:6) Cumhuriyet döneminde laik-antilaik, sağcı-solcu, çağdaş-gerici gibi gerilim hattı unsurlarının kimliğin toplumsal alanda inşa edilme sürecinde belirgin bir etkiye sahip oldukları söylenebilir. Doğal olarak İslamî düşünce ve kültürün ötekileştirilmesi, İslamî kesimi birbirine yakınlaştıran toplumsal hayatta kendi varlığına "anlam" katan bu yeni kimliğe daha fazla sahiplenilmesini sağlamıştır. Tarihsel olarak Osmanlı döneminde siyasi bir ideoloji ortaya çıkan İslamcılık düşüncesi Hıristiyan Batı dünyasına karşı bir tepki hareketi özelliği taşımaktadır (Kara, 1997:16). Aynı şekilde Cumhuriyet dönemi İslamcı kimliğinin temel refleksi noktalarının oluşumunda sömürgeci Batı toplumlarının İslam dünyasını ve dünyayı siyasi, ekonomik ve kültürel baskı altına almasının (Derin, 2010:72) belirleyici olduğu açıktır. Bu endişelerin İslamî kesimde devamlı bir bilinçlenme ve kendi varlığını ifade etme gibi işlevler gördüğü dolayısıyla İslamî kimliği besleyip canlı tuttuğu söylenebilir.

90'lı yıllardan itibaren Türkiye'de İslamî hareket/düşünce 70'li ve 80'li yılların keskin, ayrışmacı ve öteki üzerine inşa edilen dilini değiştirmeye başlamış, daha çoğulcu ve daha bireyselleşmiş bir görüntü sergilemeye başlamıştır. Bu görüntü ile Türkiye'de dinî kimlik "80'li yıllarda radikalleşmiş, 2000'li yıllarda bireyselleşmiş ve merkeze yönelmiştir" (Derin, 2010:144). Kimliğin değişimi ve dönüşümü, toplumda bireylerin din ve dindarlığı nasıl algıladıkları ve yorumladıkları ile doğrudan irtibatlıdır. Bu noktada bireylerin dindarlık tezahürlerinin de büyük toplumsal kırılmaların ekonomik sorunların kültürel değişimlerin ve küreselleşmenin etkisi altındaki değişime ve dönüşüme uğradığını belirtmek gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde 1950'li yıllarda bir yandan dini hayat üzerindeki baskının hafiflemesiyle yaşanan olumlu gelişmeler öte yandan da Türkiye'de İslamî düşüncenin dış kaynaklardan çeviriler yolu ile beslenmeye başladığı 60'lı yıllardan itibaren İran, Mısır ve Pakistan menşeli yeni İslamî düşünce akımları, Türkiye İslamcılığını hareketlendirmiştir. Ali Şeriatî ve *İran İslam Devrimi* 80'li yılların genç İslamcılarını heyecanlandırmıştır. Ancak bununla beraber aynı dönemde İslamî kesimde hem Batı'dan hem klasik ve çağdaş İslam dünyası kaynaklarından hem de yerli isimlerden oluşan geniş bir yelpazede zengin bir okuma süreci yaşadıkları görülmektedir.

"Türkiye'de 1980'lerde yükselen İslamcı hareketin ana dalgası, kültürel bir zenginleşme çabasıyla okuyordu siyaseti. Bir elde Rimbaud, Baudelaire diğerinde Cahit Zarifoğlu, Sezaî Karakoç, Mehmet Akif olabilirdi. Kuşeyri, Muhammed İkbâl, Malik Bin Nebî, Seyyid Kutup, Ali Şeriatî." (Aktaş, 2013:643)

Makalede 2000'li yıllarda yayınlanmış olan Cihan Aktaş'ın *Bana Uzun Mektuplar Yaz ve Seni Dinleyen Biri*; Fatma Barbarosoğlu'nun *Hiçbiryer*, Fatma Aliye Uzak Ülke; Yıldız Ramazanoğlu'nun *İkna Odası*; Hakan Albayrak'ın *Ebuzer*; Mustafa Kutlu'nun *Huzursuz Bacak* eserlerini merkeze alarak, kimliğin temsilini ve dönüşümünü anlamaya çalıştık. Çalışmada anlamacı yöntemi tercih ettik. Çünkü insanın kendini ve toplumu anlama ve anlamlandırmasının durağan değil sürekli ve değişken olduğunu kabul eden inşacı paradigma, insanın öznel süreçlerini önemsemektedir. Bu bağlamda bireyin öznelleşme süreçlerinin eleştirel unsurlar taşıması İslamî kesimde bir dizi toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi sorunlara bakışın değişmesine dolayısıyla eleştiri ortamının doğmasına yol açmıştır.

İslamcı Kimliğin İnşasında ve Sürdürülmesinde Temel Referans Noktaları

1. Aile: "Bizim evin temelinde Yasinler, ilahiler, hacı dedenin ve Fatma annem'in duaları dolaşıyor."

Aile, insanın dünyaya gözlerini açtığı, oradan çevresini ve dünyayı tanımaya başladığı yer olması nedeniyle daha sonraki hayatını neredeyse bütün boyutları ile etkisi altına almaktadır. Söz konusu durum, insanın bütün anlam dünyasını şekillendiren dinî hayat ve pratikler bağlamında daha somut bir nitelik kazanmaktadır. Joachim Wach, çeşitli kültürlerde olgun insanların sahip buldukları dinî duygularla onların çocukluk çağlarında aile ocağında edindikleri dinî tecrübeler arasındaki yakın münasebetlerin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır (Günay, 1981:197).

Örneklem aldığımız edebi metinlerde İslamcı kimliğin şekillenmesinde ailedeki dinî terbiye ve telkinleri etkilidir. *Huzursuz Bacak*'ta Ömer Faruk, dindar kimliğinin kazanmasında aileye borçlu olduğunu ifade eder: "bizim evin temelinde Yasinler, ilahiler, hacı dedenin ve Fatma annem'in duaları dolaşıyor" (Kutlu, 2008:16). Böyle bir evde yetişen Ömer Faruk'un dinî hassasiyeti geleceğinde kendi kimliğini inşa etme sürecinde belirginlik kazanmaktadır:

"Ben nasılsa dinî bir hassasiyet taşıyor, az da olsa tarih şuuruna sahip bulunuyordum. Bir çocuğun babası tarafından elinden tutulup cuma namazına götürülmüş olmasının ne kadar etkili bir şey olduğunu o zaman kavradım. Hocanın hutbede söylediklerinden birkaç cümle o manevi atmosferde zihne kazanmış ise mesele yok. Belki bu sebepten bir gün bir sınıf arkadaşım peygambere alenen dil uzattığımda kendimden geçmiş, çocuğun ağzını burnunu dağıtmıştım." (Kutlu, 2008:17)

Ailenin çocuğun dine karşı tutum edinmesi bakımından da belirgin bir etki alanına sahiptir. (Bulut, 2010: 40) *Bana Uzun Mektuplar Yaz* romanında Aslı, dedesinin basit sayılabilecek dinî telkinleri ile yetişir ve bu telkinlerin onun üzerinde derin etkiler bıraktığı söylenebilir.

“Örümcekten korkma, o mübarek bir böcektir, diyordu dedesi. Mekke’den Medine’ye hicret ederken Peygamber Efendimiz’le Hazreti Ebu Bekir’i birlikte sığındıkları mağarada düşmanlarından kurtaran o mübarek böceğin ördüğü ağlar olmamış mıydı.” (Aktaş, 2012:36)

Geleneksel İslam toplumunda dinî eğitimin ilk yeri ailedir. *Uzak Ülke* romanında Fatma Aliye’nin ailedeki dinî terbiye sürecinin çok küçük yaşta başladığı ifade edilir. Bu bağlamda dinî kimlik ailede çok küçük yaşlarda başlamaktadır.

“Henüz beş yaşında iken Kur’an’ı baştan sona kadar okuyup bitirdi. Mızraklı İlmihal’i, Mevlid-i Şerif’i okumaya başladı (...), 13 yaşına gelen Aliye tesettüre girmişti.” (Barbarosoğlu, 2015:29/44)

Aile, dinî bilgilerin ve ibadetlerin nasıl yapılacağı konusunda doğal bir okul işlevi görür. *İkna Odası* romanında bilinçli bir dindarlığa sahip olmayan Seher, aileleri dindar olmayan arkadaşlarına göre daha bilgili addedilir.

“En dindar aile onunkiydi. Evde yapılan dinî sohbetlerden çok şey öğrenmişti. Küçük bir fetva makamı gibi her şey ondan sorulurdu arkadaşlar arsında. Haramlar, helaller, mekruhlar ve müstehaplar birbirinden ayırmak onun işiydi.” (Ramazanoğlu, 2008:75)

Aile, dini kimliğin ilk kazanılmaya başlandığı yer olarak önemlidir. Ancak modernleşme süreci kimliklerin yalnızca ailede kazandıkları ile sürdürülmesine izin vermez. Kimliklerin hızlı kazanılıp kaybedildiği bir dönemde, çoğunlukla aileden gelen inanç, değer ve kültür belirleyici olmakla birlikte, yeninin cazibesi bütünleri bunları geliştirir, zenginleştirir ya da tamamen dışlayabilir. *Seni Dinleyen Bir* romanında sol kökenli aileye mensup Evrim hidayete erdiğinde Ayşe ismini alır ve radikal bir söylemle geleneksel İslam anlayışlarını eleştirir. Mücadelenin biri dışarıda laik kesim ve düşüncelerle, diğeri içeride geleneksel/tasavvufçu ve rivayetçi dindarlık anlayışlarla sürdürülen iki boyutu bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında geçişlilik sürekli devam eder. Bunlar aynı zamanda farklı kimlik pozisyonlarını da zorunlu kılmaktadır. *İkna Odası*’nda başörtüsü konusundaki farklı tercihlerin farklı kimlik ve dindarlık anlayışlarına dönüştüğü görülmektedir. Bütün bunlarla birlikte geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci içinde aile başat konumunu devam ettirmekte bu sebeple Türkiye’de İslamî kimliğin oluşumunda ve sürdürülmesinde güçlü bir faktördür.

2. Eğitim: “Kimlikler okullarda kazanılıp okullarda kaybediliyor.”

Sosyalleşen bireyin toplumsal şartlar ve ortamlarda yeniden kimliğini pekiştirmesi, sorgulaması ve dönüştürmesi, romanlar da özellikle eğitim ortamlarında ve eğitimle gerçekleşmektedir. Fatma Ali’nin kızı İsmet bir Fransız koleji olan *Dame de Sion*’da eğitime devam etmiş daha sonra ise rahibelere olan bağlılığı onu Katolik yapmıştı. Osmanlı’nın son dönem seçkin ailelerinin daha iyi eğitim için çocuklarını gönderdikleri yabancı okulların çocukların kimlikleri üzerinde derin etkiler bıraktığı metinlerde dikkat çekmektedir. “*Vatanın bağrına saplanmış bir misyoner hançeri*” (Kutlu, 2008:16) olarak telakki edilen kolejelerin muhafazakar kesimdeki olumsuz algının altında Osmanlı döneminde yaşanan “tanassur” olaylarının büyük payı vardır.

“Nimet ile İsmet Dame de Sion’a giderken Halide Nusret Erenköy Kız Lisesini bitirmiştir. Kerkük Mutasarrıfı Avnullah Kazımı Bey’in büyük kızı Halide, Erenköy Kız Lisesini bitirmiş muhafazakâr değerlerin savunucusu olmuştur ama İsmet’in yolu ablasından tamamen farklı.

“Kimlikler okullarda kazanılıp okullarda kaybediliyor.” (Barbarosoğlu, 2015:283)

Barbarosoğlu, *Uzak Ülke* romanında, Namık Kemal’in torunu Selma Ekrem’in Amerikan Kolejini bitirmesinin ardından 1923 yılında “*Peçeye İsyan*” ederek Amerika’ya gitmesi ile Ahmet Cevdet Paşa’nın torunu, Fatma Aliye’nin kızı İsmet’in Dame de Sion’da eğitim görmesi sonrası “*Hür yaşamak istiyorum*” diyerek evden kaçması (Barbarosoğlu, 2010:264-265) ve daha sonra rahibe olmasından hareketle eğitimin zihniyet dönüştürücü gücüne işaret eder. Okul ortamlarının muhafazakâr kimliklerin kazanılmasında da etkili olduğu görülmektedir. Örneğin *Bana Uzun Mektuplar Yaz* romanında babası solcu olmasına rağmen Aslı, öğretmen okulunda muhafazakâr/dindar bir kimliğe doğru dönüşüm yaşamıştır.

İslami kimliklerin Cumhuriyet dönemine uygun olarak yeniden üretildiği eğitim kurumları olarak İmam-hatip okulları kabul görmüş ve bu okullardan dünya ve ahiret işlerini bilecek “*Makaryos gibi din adamı*” (Barbarosoğlu,2012:142) yetiştirmek amaçlanmıştır.

3. Dinî Semboller, Değişen İsimler ve Model Kişilikler

Türkiye’de dinî, laik ve ideolojik bütün fikirler ve hayat biçimleri toplumsal alana semboller üzerinden taşınmakta ve tartışılmaktadır. Semboller Türkiye’de “*dini, siyaseti ve ekonomik olanı kuşatma ve etkileme*” (Özben, 2007:196) bakımında da güçlü araçlar hâline gelmiştir. Toplumsal anlamların ortak temsillerin simgeler üzerinden kurgulanması sembollerin kimliğin ve kendini ifade etmenin kolay ve

anlaşılır olmasına hizmet etmektedir. “Kültürel kodlama işlevi” gören semboller, dinî kimliği inşa ederken siyasalı da içine almaktadır.(Özben, 2007:197)

Romanlarda 80’li yıllarda başlayan genç, şehirli ve eğitilmiş İslamcıların Müslümanlığı doğrudan tanıma ve yaşama istekleri, bazı yeni semboller üzerinden olmuştur. Bunların başında yeni hidayete ermiş gençler, öncelikleri eski isimlerini terk edip İslam’ın sembolü sayılabilecek asrısaaadet döneminin sahabe isimlerini tercih etmektedirler. Kadınlar arasında Hatice, Fatma, Sümeyye, Ayşe, Tuğba ve Zehra en çok tercih edilen sembol isimlerdir. Yeni Müslüman kimliğin dışı vurumu olan bu isimler sembol anlamlar ifade etmektedir. *Seni Dinleyen Biri* romanında Selda İslami kimliğe evrilince ilahiyat okumaya karar verir ve ismini Zehra olarak değiştirir. Yine aynı romanda diğer bir örnek de hidayete erince Evrim olan ismini değiştiren Ayşe, bu ismi neden seçtiğini açıklar:

“Bir kere İlk Müslümanlardan biri Ayşe, ikincisi açık yürekliliği ve nesnelliliğiyle bizler için hala bir bilgi kaynağı, üçüncüsü cesur ve dirençli, dördüncüsü, namusuna kara çalmaya yönelik, iftiradan ayetlerle aklanmış bir kadın (...). Ayşe olmak toplumun dayattığı genel geçer yargıları sorgulamadan kabul etmemek olarak görünüyor bana.”(Aktaş, 2007a:25-26)

Seni Dinleyen Biri romanında genç İslamcı kızların hidayete ermeleri ile birlikte ilk yaptıkları yeni bir yaşama biçimini tercih etmelerinin önemli bir göstergesi olarak isimlerini değiştirmek olmuştur. Değişen isimler değişen kimlikler daha bilinçli bir Müslüman olmanın aracı olarak kabul edilmektedir. Tercih edilen isimler yeni İslamî hayatı daha iyi yaşamak için model aldıkları Asrı Saadet döneminin öne çıkan kadınlarının isimleri olmaktadır. Türkiye’de toplumsal bir hareket olarak İslamcı düşüncenin yükselişe geçtiği 70’li yıllarda, geleneksel isim verme kültüründe bir değişim yaşanmış ve “Asr-ı Saadet” döneminden sembolik isimler vermek yaygınlık kazanmıştır.(Çelik, 2005:27)

“Tanıdığı pek çok kız daha tutarlı bir hayat yaşamak için ismini değiştirerek Hatice, Fatma, Sümeyye olmayı seçmişti. Evrim, sol kökenli bir öğretmen olan annesinin armağanı olan ismini değiştirerek Ayşe olmaya karar verdiğine göre”(Aktaş, 2007a:23)

Yeni kimliklerin kazanılmasında model kişilik ve kimlikler de romanlarda çokça karşımıza çıkmaktadır. *Bana Uzun Mektuplar Yaz* romanında babası solcu olan Aslı için ‘*sabahları Ayetel Kürsi okumadan evden çıkmayan*’ öğretmen okulunun fen bilgisi öğretmeni Asuman Hanım, din dersi öğretmeni Alaaddin Bey, bembeyaz örtüsü ile koğuştta namazlarını kılan ve dinî konularda çok hassas olan öğrenci arkadaşı Cemile ve hastalarına ücretsiz bakan Doktor Reyhan Hanım, *Hiçbiryer* romanında da Arap Hoca örnek model kimlikler olmuştur.

Müslüman kadınların ayırt edici bir özelliği olan tesettür, Müslüman kimliğin temsili ve sembolü olarak görülmüştür. Başörtülü kızların sokakta üniversite kampüsünde görülmeleri ve sempozyum, seminer ve konferanslar düzenlemeleri, İslamî kesimin merkezi hareketi olarak kabul edilmiştir. Gerçekten de başörtüsü dinî hayatı özgürce yaşamak istemenin ve seküler modernleşmeye Batı’ya, Batı sömürgeciliğine ve kapitalizme muhalifliğin sembolü olma işlevi görmüştür. 80’li yıllarda başörtüsü toplumsal alanda daha fazla görünür olmuş, İslamî kesimin toplumsal taleplerini, ötekiye karşı daha güçlü bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda başörtüsü İslamî kesim içinde kadınların kendi varlıklarını kabul ettirmesine de zemin hazırladığı belirtilebilir. Romanlarda başörtülü olmak dinî hayatı tercihin en önemli simgesi olarak karşımızda durmaktadır. *İkna Odası* romanında Nermin okula yeni gelen *Pembe Başörtülü Kızla* dinî hayata merhaba der.(Ramazanoğlu, 2008:12) *Ebuzer* romanında ve *Huzursuz Bacak* hikâyesinde üniversite kampüsleri önünde başörtülü kızların mücadeleleri ideal Müslüman kimliği bağlamında takdir görür.

80’li yıllarda İslamî kesimi tanımlamada kullanılan geleneksel sağ-muhafazakâr-milliyetçi söylemlerin dışında yeni İslamcı kimliğin şekillendirdiği toplumsal, kültürel, siyasî ve günlük hayat kalıplarının üretildiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle Müslüman *habitusu*’nun (Göle, 2000:31-32; Wallace-Wolf, 2004:133-134) toplumsal alanda inşa edildiği bu dönemde kadınların başörtüsü kullanması, erkeklerin sakal bırakması gibi gündelik hayatta sembol anlamlar ve ilişkiler belirginleşmekte ve laik yaşantılara alternatiflik oluşturulmaktadır. Müslüman erkekler sakal bırakmayı peygamberin bir sünneti telakki ettikleri için İslamî kesimde sakal sembol bir anlam kazanmıştır. *Seni Dinleyen Biri* romanında Halil’in sakallı olması ona ayırt edici bir vasıf kazandırmaktadır.

Romanlarda öne çıkan diğer bir sembol olan ezan, bireylerde Müslüman bilincini devamlı yenilemekte ve ruhî sıkıntıları aşmalarını sağlamaktadır. *Huzursuz Bacak’ta* Ömer Faruk, İstanbul’un sokaklarında dolaşırken aradığı “*isyan ahlaki*” nı (Topçu, 1994:117-122) bulamaz ve umutsuzluğa kapılmışken aniden duyduğu ezanla ruhu aydınlanır. Ezan, Müslüman bireyin sıkıntılı zamanlarında onu rahatlatır ve umutlandırır.

“Bu acı içinde kıvrılırken birden ezanlar patlıyor. Dört bir yanım ezan sesi ile kaplanıyor. Şükür rabbime şükür. Ezan sesi semalara yükseldikçe elbette bir hayatımız vardır.” (Kutlu, 2008:123)

Hiçbiryer romanında Şahin köye döndükten kısa bir süre babası vefat edince şehre mi köye mi döneceği konusunda kararsızlık içindeyken cuma salası imdadına yetişir. Ezanla namaza çağrılan Müslüman, dünyanın kendisine yüklediği baskıyı hafifletir ve rahatlar.

“Küllüye kendisini çağırıyor. Hep bir davet bekleyen kendisine yapılan davete muhakkak icabet ederek cevap veren Şahin’e cuma namazının salası, şimdi ne yapabileceğinin kararını verdiriyor. Şimdi abdest alacak. Namaz kılacak.” (Barbarosoğlu,2012:332)

Seküler zamanın yönettiği şehirlerde ezan çoğunluğun dikkat etmediği, fark etmediği bir şey iken Müslüman için ibadete çağrı ve dinî bir semboldür. *İkna Odası* romanında insanların akşam ezanını hiç fark etmeden caminin yanından geçip gitmeleri, ezan okunurken kafelerin tika basa dolması Nermin’in sıkıntılarını arttırır.(Ramazanoğlu, 2008:143)

Milliyetçi-mukaddesatçı/muhafazakâr kimlik, Cumhuriyet döneminde tarihî ve dinî unsurlar etrafında ve üzerinden kendini rahat ifade edebilme imkânına sahip olabilmıştır. Ortak değerlerin sembolik anlamları ile toplumsal bilincin kurgulandığı 70’li yıllar Türkiye’inde “*Mehter Marşı*” da önemli bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bana Uzun Mektuplar Yaz* romanında öğretmen okulunda milliyetçi-muhafazakâr öğrencilerin kurdukları *Ergenekon* grubu sık sık “*Mehter Marşı*” söylemektedirler.

“İki gruptan biri mehter marşı söylüyordu ama öteki grubun söylediği marşın ne olduğu anlaşılıyordu.”(Aktaş, 2012:30)

80’li yılların Müslüman bilincini yönlendiren sembollerden biri de Hz. Ömer’e ait “Bugün Allah için ne yaptın” sözünün yer aldığı kartpostallardır. *Seni Dinleyen Biri* romanında Meral’in odasında duvarda asılı şekilde durur. (Aktaş, 2007a:81)

4.Yeni Kimlik Edinmede Değişen Aidiyetler: Köylülükten Şehirliliğe ve Mekânlar

İslam, doğuş itibarıyla bir şehir dini olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde laikleşme süreçlerinde öncelikle kamusal alandan görünürlüğü sınırlandırılmış ve giderek köylülükle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda köylü dindarlığı devlet tarafından hoş görülmuş ve kadınların şehirlerde başlarını örtmek istediklerinde ise onlara ancak köylü kadınlar gibi örterlerse hoş görülebilecekleri belirtilmiştir. Kategorik ayrıştırmaların merkezinde yer alan şehirli olmak, çağdaşlıkla eş değer görülmuş, köylülük ise çağdaşlığa uzak kalmış ve çağdaştırılması gereken sosyolojik bir zümredir. Türkiye’de köyden kente göç olgusunun kültürel alanda oluşturduğu boşluk çoğunlukla kimlik krizi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda din, Türkiye’de göç sonrası kente uyum sorunu yaşayan geleneksel forma sahip olanların bir bölümünün yeni kimlik arayışına karşılık gelmiştir.(Alperen,2008:60)

Romanlarda İslamcı aktörlerin şehirli ve modern eğitim kurumlarında yetişmiş oldukları görülmektedir. Örnek aldığımız romanların merkezinde şehrin ve şehirde Müslümanca yaşamının sıkıntıları ve mücadeleleri yer almaktadır. Romanlarda üniversite kampü’leri, kantinleri, sergi, seminer ve konferans salonları, cemaat evleri ve öğrenci yurtları olayların geçtiği mekânların başında gelmektedir. Metinlerde yeni İslamcı aktörlerin köylülüğe mesafeli oldukları görülmektedir. *İkna Odası* romanında şehirli bir aileye mensup Nermin, köy özlemine sahte bulur.

“Hiçbir zaman inanmadı Nermin köy özlemine. Bu daha çok şehirlere koşmak isteyen kır insanların durdurmak, onları oldukları yere bağlamak için uydurulmuş bi oyundu. Şehir özlemi gerçek ama köy özlemi yalan”(Ramazanoğlu, 2008:16)

Özellikle 1980 sonrası İslamcı hareketlerin kamusal alanda temsil mücadelelerinde şehir önemlidir. Çünkü şehrin bireysel özgürlükleri kullanmada sağladığı imkânlar aynı zamanda İslamcı hareketler için de geçerli olmuştur. Yeni İslamcı hareketlerin hem geleneksel din anlayışının şekillendirdiği toplumsal yapıyla olan sorunları hem de laikleştirilmiş çağdaş kamusal alan ve toplum modeliyle olan sorunları, onların ancak şehirde kendilerini ifade edebilmelerine imkân vermiştir. Cumhuriyet döneminde dinî öğelerin kamusal alanda sınırlandırılması, giderek dinî alanı, köylülüğe ve toplumun sosyo-kültürel bakımdan daha alt tabakalara bırakılmasına yol açtığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Ahmet Özcan’ın din ile ilişkilendirilen köylülüğe karşı sert eleştirileri, İlber Ortaylı’nın “*dini de esas olarak köylülere bırakmışızdır*” (Aktaş, 2007b:23-24) ve Mehmet S. Aydın’ın Türkiye’nin yaşadığı din sorununun temeli olarak gördüğü “*dini büyük ölçüde sokağa terk ettik*” (Aydın, Yeni Şafak,1999) yönündeki tespitleri Cumhuriyet döneminde dinin/dinselliğin bir kolaycılık olarak köylülüğe ve taşraya hasredilmesine yol açtığı söylenebilir. Laik ve şehirli bir aileden gelen, resim bölümü öğrencisi Meral, başını örtünce kendini “*bir yanıyla toplumun ezik ve köylü sayılan insanların arasına katılmış gibi*” (Aktaş, 2007a:177) hissettiğini ifade eder.

İnsanın kültürel anlam dünyasında mekânların kimlik inşa edici gücü dini değerler ve kimlik bağlamında da kendini göstermektedir. Sembollerin kültürel bağlamda işgal etme biçimleri ve yerinin toplumsal bütünleşme ve ayrışma noktalarında ortaya çıktığı ve Cumhuriyet Türkiye’inde güncelliğini muhafaza ettiği söylenebilir. Bir bakıma modern toplumda kamusal alanda semboller üzerinden “konuşmak” toplumsal gerginlikleri arttırdığı kadar, gerilimleri bireysel alandan toplumsal alana çekerek yumuşattığı da söylenebilir. Kısaca mekânların da, kültürel anlam dünyaları oluşturduğu İslami kesimde de,

bunları çeşitli alanlarda görmek mümkündür. *İkna Odası*'nda, Nermin "çıkırıkçılar yokuşunu"ndan geçerken buradaki esnafı dinin saf ve temiz halini yaşadığını düşünür.

"Bu dar yokuşta, besmele çeker gibi sesler çıkaran duvarların içine yuva gibi yerleşmiş dükkânlar, dükkânlardan dışarıya taşan iyilik hali, dürüstlük, cömertlik, hala eski zamanlardan kalma bir tevekkülle birbirini selamlayan tüccarlar, alışverişe gelen gamlı müşterilerin gamını alıp onları iyilikle tutsuyordu. Çocukluğumdan beri üzüntülü günlerimde buraya kaçmak isterim. Serin, yürümekle bitmeyecek kadar uzun, her daim iyilik salgını olan bir sokak."
(Ramazanoğlu, 2008:24)

5.Cemaat Yurtları ve Evleri

İslamcı kimliğin önemli referans noktaları arasında tarikat ve cemaatlerin öğrenci evleri gelmektedir. Öğrenci evleri, yeni sosyal paylaşımların olduğu dinî bilgilerin edinildiği ve bu bilgilerin hayatlarında uygulamaya konulduğu mekânlar olmaktadır. Öte yandan kimliklerin kazanıldığı bir diğer mekânlar da siyasî kurumlar olmaktadır. *Bana Uzun Mektuplar* Yaz romanında *Ülkü Ocakları*'nın siyasî kimlik elde edildiği mekân olarak kayda geçmektedir. Dolayısıyla yeni kimliklerin edinilmesinde ve bu kimliklerin korunmasında cemaat/öğrenci evleri, siyasî ve kültürel ortamlar romanlarda dikkat çekmektedir. *Seni Dinleyen Biri* romanında cemaat yurtlarında kalan öğrencilere okunacak kitaplarla ilgili kısıtlamalar getirilmektedir. Yurtlar istenilen söz konusu gruplar tarafından kâmil insan yetiştirildiği mekânlar olarak telakki edilmektedir.

Türkiye'de dindarlığın önemli tezahürlerinden olan dini grupların modernleşen İslami kesimde bir çatışma alanına işaret ettiği söylenebilir. Modern toplumların aşırı bireyciliğine karşı dini grupların cemaatçi grup anlayışları bireyin kendi kültürel anlam dünyasına kavuşmasında vesile olabilmektedir. İslami kesimin bir taraftan modernleşmesi diğer taraftan da cemaat kültürüne olan yatkınlığı bahsettiğimiz gerilim hattını oluşturmaz. Seküler toplumda Müslüman bireyin kendine mukayyet olabilmemesinin yolunun bir dini grubun sosyal ve kültürel imkânları içinde kolektif dini şuurunu muhafaza ettirmekle mümkün olacağı endişesi mezkûr gerilimin merkezindedir. Edebi metinlerde bireysel dindarlıkla cemaat dindarlığı arasında sıkışmış, yaşadığı kent, aldığı eğitim, okuduğu kitaplar, dinlediği konferanslar, seminerler ile arada kalmışlık hissini yaşayan birçok İslami kimlik yer alır.

6.İslami Kimliğin Diğer Beslenme Kaynakları: Çeviriler, Dinî Yayınlar ve Kitaplar

Türkiye'de İslamcı düşünce her zaman dünyanın diğer İslamcılarından etkilenme içinde olmuştur. İlk dönem İslamcılar, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Reşid Rıza gibi dönemin önde gelen isimlerinden etkilenmişlerdir. Cumhuriyet döneminde ise altmışlı yıllarda Türkiye'de dinî hayatta bir canlanma görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'de İslamî düşüncenin beslenme kaynakları arasında özellikle Arap dünyasından çeviri kitaplar yer almıştır. 60'lı yıllardan itibaren Seyit Kutup'tan Mevdudî'den Ali Şeriatî'den ve dil olarak da 60 sonrasında Arapça, 70 sonrasında Urduca, 80'ler sonrasında ise Farsça ağırlıklı çeviri kitapların Türkçeye tercüme edildiği (Cündioğlu, 2004:79) görülmektedir. Bu durum Türkiye İslamcılığının toplumsal, siyasî ve uluslar arası şartlarla ilişkili şekilde dışarıdan büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

İran İslam devriminden sonra Türkiye'de İslamî düşünceye mensup gençler arasında İran'a olan ilgide bir yoğunlaşma yaşanmıştır. Ali Şeriatî 80'li yılların genç İslamcılarının en çok etkilendikleri yazarlardandır. *Seni Dinleyen Biri* romanında Meral, cemaat evinde gizlice Ali Şeriatî okur. İslamcı bireyler, sohbet kültürü ile bilgilenmenin yaygın olduğu geleneksel öğrenme biçiminden farklılaşarak modern eğitim kurumlarında yetişmiş olmaları itibari ile okuma yolu ile kendilerini geliştirdikleri, kendi kimliklerini edindikleri göze çarpmaktadır. 80'li yıllarda İslamcı camia içinde daha önceki dönemlere nazaran Batılı yazarların da edebiyat, tarih, felsefe ve sosyal bilimler alanlarında kitapları okunmakta ve ilgi görmektedir. (Bulut, 2005:925, Aktaş, 2013:643) Bunun yanında cemaatlerin okuma listelerinde ise öncelikle her dinî grubun kendi yayınlarını içeren kitaplar, "genellikle kapağında gül resimleri olan Müslüman kadının hak ve ödevlerini anlatıldığı" kitaplar ve yakın resmî tarihi farklı bir bakışla anlatan ya da "çarpıcı hidayet hikâyelerinin anlatıldığı" kitaplar bulunmaktadır. (Aktaş, 2007a:120-121)

Seni Dinleyen Biri romanında Halil, *İran Devrimi* sırasında devrimden etkilenerek Şii olmayı düşünmüştür. (Aktaş, 2007a:62) Yine aynı romanın kadın kahramanı Meral cemaat evinde yasaklı kitaplar arasında bulunan Ali Şeriatî'nin kitaplarını gizlice okumaya devam eder. Anlaşılan o ki, Türkiye'de 80'li yıllarda belirginleşen İslamî kimliği oluşturan şekillendiren ve yönlendiren birçok etken vardır.

Romanlarda *Siyasî İslam* çerçevesinde belirleyici olan çeviri kitaplara eleştiri *Seni Dinleyen Biri* romanında Halil'den gelmektedir. Yine aynı romanda İslamî kesimde dinî yayınlarla birlikte yazarlar ile okurlar arasında "panel furyası" (Aktaş, 2007a:118) gibi yeni iletişim ortamlarının da yaygınlık kazandığından bahsetmek mümkündür.

“Yıllarca mesela Mısırlı, Pakistanlı, İranlı yazarların dinî meselelerini konu alan kitaplarını kötü tercümelemlerle ve farklı isimlerle piyasaya sürülen çeşitlerini, önemli olabilecek ayrıntılarıyla (...) okumuştum.” (Aktaş, 2007a:67)

SONUÇ

İslamcı düşüncenin edebi metinlere yansıdığı şekliyle kimlik ve kimliği besleyen modern ya da geleneksel kaynakların bahsetmek mümkündür. Modernleşme sürecinde Türkiye’de kentleşen İslami kesimin değişimi, özellikle kimlikler üzerinde kendini göstermektedir. Toplumsal değişimin merkezinde yer alan kentler, farklı kimliklerin temsil edildiği ve var olabildiği mekânlardır.

Kentleşme sürecinin Türkiye’deki büyük değişimin ana sebeplerden olduğu kabulünden hareketle, İslami kesimin kırdan kente doğru yönelişi, Müslümanların kendilerini yeniden tanımlama ve öteki ile karşılaşma deneyimleri yeni kimliklerin inşa edilmesini zorunlu kılmıştır. Mezkûr değişim sürecini salt dâhili sebeplere bağlamak doğru değildir. Uluslararası şartların da bu değişimde etkili olduğu görülmektedir. Çeviri hareketleri ile oluşan yeni atmosfer yeni ümmetçi kimlikleri ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan geleneksel Müslüman kimliği diğer taraftan da İslamcı, ümmetçi kimlikler ortaya çıkmış ve dolayısıyla bir çatışma alanı da kendini göstermiştir.

İnsanın kendini ve toplumu anlama ve anlamlandırmasının durağan değil sürekli ve değişken olduğunu kabul eden inşacı paradigma, insanın öznel süreçlerini önemsemektedir. Bu bağlamda bireyin öznelleşme süreçlerinin eleştirel unsurlar taşıması İslami kesimde bir dizi toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasî sorunlara bakışın değişmesine dolayısıyla eleştiri ortamının doğmasına yol açmıştır. 2000’li yılların başında Nilüfer Göle’nin *Melez Desenler* öngörüsünün melez kimliklere dönüştüğünü söyleyebiliriz. *Seni Dinleyen Biri* romanında bir kahramanının ağzından Türkiye’deki son kırk yıldaki İslami kesimdeki kimlik değişimi özetlenmektedir:

“Muhafazakarken selefi ardından radikal islamcı, sonra sufi, ardından anarşist, derken şii sonra yenigelenekçi, ardından koyu bir parti taraftarı, yeniosmanlıcı ve derken cumhuriyetçi, muhafazakar, nihayet neoliberal olan bir sürü insan tanıyorum” (Aktaş, 2007a:398)

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Cihan (2013). “İslamcı Harekette Roman’tık Huzursuzluk,” *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi*, Sempozyum Tebliğleri, Ed. İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediye Kültür Yay.
- AKTAŞ, Cihan (2012). *Bana Uzun Mektuplar Yaz*, İstanbul: İz Yayınları
- AKTAŞ, Cihan (2007a). *Seni Dinleyen Biri*, İstanbul: Kapı Yayınları
- AKTAŞ, Cihan (2007b). *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık* İstanbul:Kapı Yayınları
- AKTAY, Yasin-KIZILKAYA, Ahmet (2015) *Hepimiz Ötekiyiz, Türkiye’de Kimlikler ve Algılar*, İstanbul:Tezkire Yayıncılık
- ALPEREN, Abdullah (2008). *Türkiye’de Kimlik Arayışı ve İslam*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 (2), 59-80.
- AYDIN, S.Mehmet (1999). “İslamlar ve Modernleşmeler”, *Prof.Dr. Mehmet S.Aydın’la Türk Aydınlanmasını Konuştuk*, (Röportaj: Yalçın Çetinkaya) Yeni Şafak, 29.11.1999. (<http://www.yenisafak.com/arsiv/1999/kasim/29/index.html>) Erişim: 20.06.2015.
- BARBAROSOĞLU, Fatma (2010).*Fatma Aliye Uzak Ülke*, İstanbul:Profil Yayıncılık
- BARBAROSOĞLU, Fatma (2012). *Hiçbiryer*, İstanbul: Profil Yayıncılık
- BULUT, Yücel (2005). “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, *İslamcılık, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULUT, Ramazan (2010). *Din Eğitiminin Toplumsal Temelleri ve Fonksiyonları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta:Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- CÜNDİOĞLU, Düccane (2004). *Felsefenin Türkçesi-Cumhuriyet, Felsefe, Eleştiri*, İstanbul:Gelenek Yayınları.
- ÇELİK, Celaleddin (2005). *İsim Kültürü ve Din*, Konya: Çizgi Yay.
- DERİN, Funda (2010). *Türkiye’de Dinsellik Edebiyat ve Kimliğin Dönüşümü: Dindar Kadın Romancılar Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- GÜNAY, Ünver,(1981) “Türkiye’de Dini Sosyalleşme,” *Türkiye 1. Din Eğitim Semineri*, Ankara: İlahiyat Vakfı Yay.
- GÖLE, Nilüfer (2000). *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayınları
- KARA, İsmail (1997). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1*, İstanbul: Kitapevi Yayınları
- KUTLU, Mustafa (2008). *Huzursuz Bacak*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- ÖZBEN, Mevlüt (2007). *Türkiye’de 1980 Sonrasında Din Siyaset İliksilerini Belirginleştiren Bir Unsurlar Semboller*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- RAMAZANOĞLU, Yıldız (2008). *İkna Odası*, İstanbul:Timaş Yayınları
- TOPÇU, Nurettin (1994). “İsyah Ahlakı,” *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi III*, Hazırlayan İsmail Kara, İstanbul:Pınar Yayınları
- WALLACE, Ruth. A.-WOLF, Alison (2004).*Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas) İzmir:Punto Yay.